

УДК 159.9

Б. В. Хомуленко

Received March, 17, 2015

Revised April, 7, 2015

Accepted April, 13, 2015

ХАРАКТЕРИСТИКА РОЛЬОВИХ ПРОФІЛІВ ПСИХОЛОГА

У статті представлено результати дослідження рольової структури особистості психолога, схарактеризовано профілі рольових особливостей особистості психолога. Показано результати впровадження авторської методики дослідження рольової структури особистості психолога. Уміщено характеристику отриманих за допомогою кластерного аналізу типологічних профілів «Тренер-Учитель», «Консультант-Психотерапевт», «Консультант-Учитель», «Вчений-Учитель», схарактеризовано їх рольову компетентність, рефлексивність, емоційний інтелект. Показано, що рольова глибина як здатність «вжитися» і відчутти професійну роль властива психологам типу «Вчений-Учитель». Доведено, що психологи, які більшою мірою зайняті науково-педагогічною діяльністю, менш здатні керувати своїми емоціями, а також характеризуються емоційною ригідністю. Доведено, що здатність до мимовільного емоційного реагування, стимулювання емоційних станів, емоційне самоспонування менше властиві психологам, зайнятим психотерапевтичною, психокорекційною, консультативною діяльністю. У представленому емпіричному дослідженні визначено, що психологам, залучених в науково-педагогічну діяльність, найменше притаманна емпатія як властивість емоційного інтелекту. Результати емпіричного дослідження показують, що науково-педагогічна діяльність психологів типу «Вчений-Учитель» характеризується здатністю розпізнавати емоційні стани інших людей. Рефлексивність як важлива професійна характеристика особистості психолога властива переважно психологам типів «Тренер-Учитель», «Консультант-Учитель». Узагальнення емпіричного дослідження дає підстави стверджувати, що типологічний аналіз рольової структури особистості психолога може охарактеризувати його професійно важливі психологічні якості особистості. Перспективним напрямом досліджень вважаємо визначення комунікативних та соціально-інтелектуальних характеристик психологів із різними рольовими профілями.

Ключові слова: емоційний інтелект, рольова компетентність, рефлексивність, рольові профілі, рольова структура особистості психолога.

Khomulenko B. V. Characteristics of the Psychologists' Role Profiles. The article presents the research results of psychologist's personality role structure. It describes the features of personality with different role profiles of psychologist. The article represents the characteristics of typological profiles «Coach-Teacher», «Consultant-Psychotherapist», «Consultant-Teacher», «Scientist-Teacher», which were obtained by the cluster analysis. The profiles are characterized by the role competence, reflexivity and emotional intelligence. It is shown that the role depth as the ability to «get used» and feel professional is inherent to psychologists of the type «Scientist-

Teacher». It is proved that psychologists who are more engaged in scientific and pedagogical activity, are less able to manage their emotions, and are characterized by emotional rigidity. The study shows, that the ability to spontaneous emotional response, emotional states stimulating, emotional self-motivation is less appropriate to psychologists engaged in psychotherapy, psychocorrectional and consulting work. The present empirical study determines that psychologists included in research and teaching activities possess less empathy as a characteristic feature of emotional intelligence. It is shown that the research and teaching activities of psychologists such as «Scientific-Teacher» are characterized by the ability to recognize emotional states of others. It is proved that reflexivity is professionally important characteristic of such types of psychologists as «Coach-Teacher», «Consultant-Teacher». The generalization of empirical research suggests that typological analysis of psychologist personality role structure can give features of his professionally important psychological qualities.

Key words: emotional intelligence, role competence, reflexivity, role profiles, role structure of psychologist's personality.

Хомуленко Б. В. Характеристика ролевых профилей психолога. В статье представлены результаты исследования ролевой структуры личности психолога, охарактеризованы профили ролевых особенностей личности психолога. Дана характеристика полученных с помощью кластерного анализа типологических профилей «Тренер-Учитель», «Консультант-психотерапевт», «Консультант-Учитель», «Ученый-Учитель», охарактеризованы их ролевая компетентность, рефлексивность, эмоциональный интеллект. Показано, что ролевая глубина как способность «вжиться» и почувствовать профессиональную роль присуща психологам типа «Ученый-Учитель». Доказано, что психологи, которые в большей степени заняты научно-педагогической деятельностью, менее способны управлять своими эмоциями, а также характеризуются эмоциональной ригидностью. Показано, что способность к самопроизвольному эмоциональному реагированию, стимулированию эмоциональных состояний, эмоциональной самомотивации в меньшей степени присущи психологам, занятым психотерапевтической, психокоррекционной, консультативной деятельностью. В представленном эмпирическом исследовании определено, что психологи, которые включены в научно-педагогическую деятельность в меньшей степени характеризуются эмпатией как свойством эмоционального интеллекта. Показано, что научно-педагогическая деятельность психологов типа «Ученый-Учитель» характеризуется способностью распознавать эмоциональные состояния других людей. Показано, что рефлексивность как профессионально важная характеристика личности психолога в большей степени свойственна психологам типов «Тренер-Учитель», «Консультант-Учитель». Обобщение эмпирического исследования позволяет утверждать, что типологический анализ ролевой структуры личности психолога может дать характеристику его важных профессиональных психологических качеств личности.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, ролевая компетентность, рефлексивность, ролевые профили, ролевая структура личности психолога.

Постановка наукової проблеми та її значення. Соціальна реальність вимагає від особистості психолога формування важливих професійних якостей, які забезпечують реалізацію її функціонально-рольових обов'язків. Актуальність дослідження зумовлена тим, що потреби суспільства в компетентному психологу визначають необхідність у розвитку його функціонально-рольової структури особистості. До основних рольових позицій психолога можна віднести такі, як: психолог-психотерапевт, психолог-консультант, психолог-тренер, психолог-учитель, психолог-науковець і багато інших, співвідношення яких визначає типологічні особливості рольової структури особистості психолога.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретичні та методологічні основи професійної підготовки майбутніх практичних психологів розглядаються в роботах П. П. Горностая, Т. М. Данилової, Н. М. Дудник, Л. М. Кобильнік, М. А. Коць, Н. Ф. Літовченко, А. В. Литвинової, Л. В. Логінової, А. Міненко, В. Г. Панка, Н. І. Повьякель, Л. П. Скорич, І. Г. Тимощука, А. Л. Турініна, Н. В. Чепелевої та ін.

Концептуальному визначенню рольової структури особистості передували положення про соціальні ролі в групі теорій особистості, у яких людина як особистість представлена крізь призму якостей, що характеризують її взаємодію із соціумом (рольові теорії інтеракціоністського напрямку І. Гофмана, Г. Линтона, М. Куна, Дж. Міда, Р. Линтона, Т. Сарбіна, Т. Парсонса, Р. Ромметвейта), функціональні обов'язки, установки і прерогативи (К. Лумпкін, Р. Мертон, Дж. Морено), функціонування «соціального я» (М. Шелер), рольову ідентичність (Т. Шибутані).

Мета дослідження – визначити типологічні профілі рольових особливостей особистості психолога.

Методи дослідження. У дослідженні використано такі психодіагностичні методики:

1. Опитувальник «Рольова структура особистості психолога», який ми створили, щоб визначити співвідношення вираженості рольових позицій «Консультант», «Тренер», «Психотерапевт», «Учений», «Учитель», «Ідентифікатор емоцій» у структурі особистості психолога.

2. Методика діагностики емоційного інтелекту Н. Холла, спрямована на дослідження таких компонентів емоційного інтелекту, як обізнаність в емоціях, здатність до розпізнавання емоцій, самомотивація, емпатія та нерування емоціями [3].

3. Методика діагностики рольової компетентності особистості П. П. Горностая, яка дає змогу визначити рівень розвитку рольової глибини й рольової гнучкості особистості [1].

4. Методика діагностики рефлексивності А. В. Карпова [2].

В експериментальному дослідженні взяли участь 194 особи, які мають вищу психологічну освіту або працюють практичним психологом, викладачем психології у навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Подальшим завданням нашого дослідження ми визначили виявлення типологічних профілів рольової структури особистості психолога, які відображали б психологічний зміст відмінностей груп випробовуваних із різним співвідношенням рольових позицій психолога в структурі особистості. У результаті кластеризації даних за методикою «Рольова структура особистості психолога» утворилося чотири профілі (типи):

1) «середні показники рольових позицій «Консультант» і «Психотерапевт» – високі показники в рольових позиціях «Тренер» – середні показники в рольовій позиції «Учений» – високі показники в рольових позиціях «Учитель» та «Ідентифікатор емоцій»;

2) «високі показники рольової позиції «Консультант» – високі показники рольової позиції «Психотерапевт» – середні показники в рольових позиціях «Тренер», «Учений», «Учитель» – високі показники в рольовій позиції «Ідентифікатор емоцій»;

3) «високі показники рольової позиції «Консультант» – середні показники рольових позицій «Психотерапевт», «Тренер», «Учений» – високі показники в рольових позиціях «Учитель» і «Ідентифікатор емоцій»;

4) «низькі показники «Консультант», «Психотерапевт», «Тренер» – високі показники рольових позицій «Учитель» і «Учений» – низькі показники рольової позиції «Ідентифікатор емоцій».

Рольові профілі представлені на рис. 1.

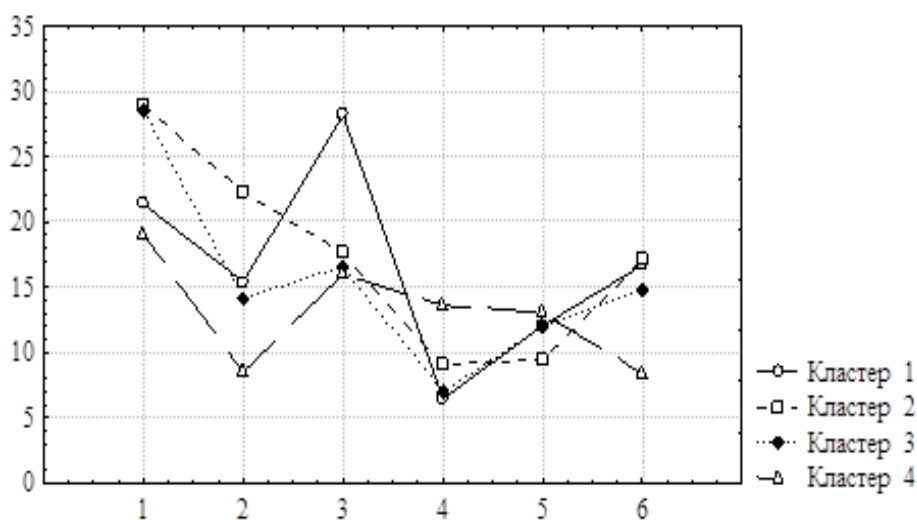

Рис. 1. Типологічні профілі рольових особливостей особистості психолога

Примітка: 1 – «Консультант»; 2 – «Психотерапевт»; 3 – «Тренер»; 4 – «Вчений»; 5 – «Учитель»; 6 – «Ідентифікатор емоцій».

Рольовий профіль, якому відповідає поєднання різних рівнів рольових позицій, ще ввійшли в перший кластер, ми позначили назвою «Тренер-учитель», яка походить від назви співвідношення провідних рольових позицій. Для цього профілю характерне поєднання таких функціональних обов'язків, як: організація та проведення тренінгів; групова робота з клієнтами, спрямована на розвиток особистісних якостей, навичок та здібностей; викладацька діяльність; психологічне просвітництво; навчання і профілактика. До групи досліджуваних осіб цього профілю ввійшло 48 фахівців, переважно шкільних психологів і викладачів ВНЗ. Представники цього типологічного профілю прагнуть поєднувати професійну діяльність тренера й викладача. Психологи такого типу бачать себе «учителем життя», наставником, фасилітатором для своїх клієнтів. Варто також відзначити важливе значення ролі «Ідентифікатор емоцій» у їх професійній діяльності – визначення істинних емоцій у групі, академічному колективі є важливою професійною умовою успішної діяльності психолога.

Другий рольовий профіль, якому притаманне поєднання високих показників рольових позицій «Консультант» та «Психотерапевт», а також рольової позиції «Ідентифікатор емоцій», названий як «Консультант-Психотерапевт». Досліджувані психологи цього рольового профілю виявляють схильності до консультативної діяльності та психотерапевтичної практики. До групи досліджуваних зазначеного профілю ввійшли 52 осіб, професійна діяльність яких як психолога полягає у психологічному консультуванні дітей та їх батьків (шкільні психологи, приватні психологи-консультанти) і в наданні психотерапевтичної допомоги.

Третій рольовий профіль особистості психолога представлений високими показниками рольової позиції «Консультант», середніми показниками рольових позицій «Психотерапевт», «Тренер», «Учений», високими показниками в рольових позиціях «Учитель» та «Ідентифікатор емоцій». Цей профіль названий «Консультант-Учитель», переважає в 44 психологів, це переважно шкільні психологи.

Четвертий профіль характеризується співвідношенням високих показників рольових позицій «Учитель» і «Вчений». Групу цього профілю складають 50 осіб, усі викладачі й мають учений ступінь. Цікавий той факт, що психологи-непрактики мають низькі показники рольової позиції «Ідентифікатор емоцій», на відміну від фахівців, які займаються практичною психологією.

Отже, встановлено, що психологи нашої вибірки практично рівномірно представлені чотирма типами рольових особливостей особистості психолога, які відображають особливості їх професійної діяльності ($\chi^2_{\text{емп}} = 0,722; p > 0,05$). Результати дослідження наведено на рис. 2.

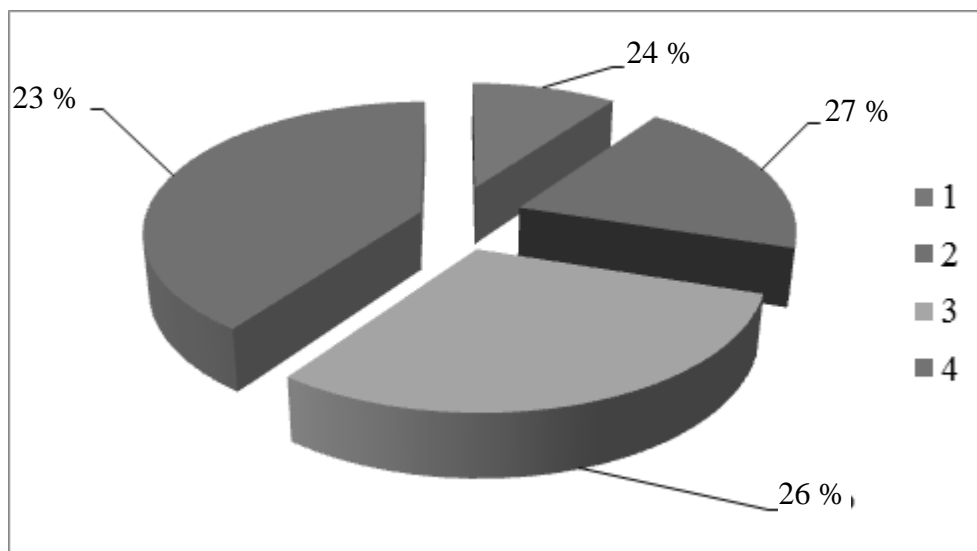

Рис. 2. Розподіл психологів за типом рольових особливостей особистості

Примітка: 1-й тип «Тренер-учитель», 2-й – «Консультант-Психотерапевт», 3-й – «Консультант-Учитель», 4-й – «Учений-Учитель».

Розглянемо результати діагностики рівня розвитку емоційного інтелекту в психологів із різними рольовими профілями, представлені в табл. 1.

Установлено, що існують статистично значущі відмінності між показниками такого параметра емоційного інтелекту, як «управління емоціями», причому в групі «Учений-Учитель» відзначені найнижчі показники, а в групі «Консультант-учитель» – найвищі. Отже, психологи, які зайняті переважно науково-педагогічною діяльністю, гірше здатні керувати своїми емоціями. Емоційна ригідність, нездатність керувати своїми емоційними станами, більше властива психологам-теоретикам, ніж практикам.

Установлено статистично значущі відмінності в показниках самомотивації, причому найменші значення зафіксовано в групі «Консультант-Психотерапевт». Отже, здатність до мимовільного емоційного реагування, стимулювання емоційних станів, емоційного самоспонування меншою мірою властива психологам, зайнятим психотерапевтичною, психокорекційною, консультативною діяльністю.

Установлено відмінності в показниках параметра «емпатія» в психологів різних типів рольової структури особистості: у психологів групи

Таблиця 1

Середні показники емоційного інтелекту у психологів із різними типами рольових особливостей особистості

Показник емоційного інтелекту	Групи досліджуваних за типом рольової структури особистості, $M \pm \sigma$				Н	Р
	група 1, $n = 48$	група 2, $n = 52$	група 3, $n = 44$	група 4, $n = 50$		
Емоційна обізнаність	7,83 ± 3,47	7,19 ± 3,22	8,77 ± 3,89	7,72 ± 5,13	5,78	0,12
Керування емоціями	7,44 ± 3,58	11,75 ± 2,90	10,60 ± 3,12	4,52 ± 4,55	78,67	< 0,001
Самомотивація	5,38 ± 4,06	6,32 ± 4,11	7,24 ± 3,63	7,72 ± 2,93	9,21	0,02
Емпатія	9,67 ± 3,12	10,32 ± 3,22	8,66 ± 2,75	3,70 ± 3,97	75,22	< 0,001
Розпізнання емоцій	12,28 ± 2,77	11,75 ± 2,78	12,11 ± 2,92	7,01 ± 3,88	59,97	< 0,001

«Учений-Учитель» відзначені найменші показники. Психологи, залучені в науково-педагогічну діяльність, найменше характеризуються емпатією як властивістю емоційного інтелекту. Емпатія як важлива професійна характеристика особистості практичного психолога більшою мірою властива переважно психологам-консультантам, психологам-психотерапевтам, психологам-тренерам.

Установлено відмінності в показниках параметра «розпізнавання емоцій» у психологів різних типів рольової структури особистості: у психологів групи «Учений-Учитель» відзначені найменші показники. Психологи, які займаються науково-педагогічною діяльністю, найменше характеризуються здатністю розпізнавати (ідентифікувати, розуміти, верифікувати) емоційні стани інших (студентів, клієнтів, колег).

Розглянемо рівень розвитку показників рольової компетентності психологів із різними типами рольової структури особистості (табл. 2).

Установлено, що найвищі показники рольової глибини встановлені в психологів із типом особистості «Учений-Учитель». Отже, рольова глибина як властивість особистості глибоко переживати свої соціальні особистісні ролі, властива психологам-викладачам. Із цих результатів випливає, що психологи, зайняті викладацькою та науковою діяльністю, схильні занурюватися у свої професійні ролі, глибоко переживати. Найнижчі показники рольової компетентності за параметром «рольова глибина»

Таблиця 2

**Середні показники рольової компетентності у психологів
із різними типами рольових особливостей особистості**

Показник рольової компетентності	Групи досліджуваних за типом рольової структури особистості, $M \pm \sigma$				Н	Р
	група 1, $n = 48$	група 2, $n = 52$	група 3, $n = 44$	група 4, $n = 50$		
Рольова глибина	10,12 ± 1,78	7,19 ± 3,22	11,62 ± 1,93	13,23 ± 2,25	60,32	< 0,001
Рольова гнучкість	8,51 ± 1,17	6,38 ± 1,47	8,57 ± 1,15	5,80 ± 1,58	93,06	< 0,001

виявилися в психологів з типом особистості «Тренер-Учитель». Поєднання рольових позицій «тренера» і «вчителя» передбачає функціональну варіативність його професійної діяльності, що загалом може ускладнювати здатність глибоко переживати ролі.

Найнижчі показники за параметром рольової гнучкості встановлені в психологів із типом особистості «Учений-Учитель», що засвідчує слабо виражену варіативність їх професійної діяльності. Найвищі показники рольової гнучкості встановлені в психологів із типом особистості «Консультант-Учитель», діапазон функціональних обов'язків яких найбільш широкий.

Таблиця 3

**Середні показники рефлексивності в психологів із різними
типами рольових особливостей особистості**

Показник	Групи досліджуваних за типом рольової структури особистості, $M \pm \sigma$				Н	Р
	група 1, $n = 48$	група 2, $n = 52$	група 3, $n = 44$	група 4, $n = 50$		
Рефлексивність	134,04 ± 11,14	112,92 ± 6,99	128,21 ± 14,24	107,45 ± 14,25	100,29	< 0,001

Установлено, що найвищі показники рефлексивності в психологів типів «Тренер-Учитель», «Консультант-Учитель». Отже, найбільша рефлексивність властива психологам, які займаються педагогічною діяльністю, є наставниками, помічниками та вчителями для своїх клієнтів (студентів, школярів). Діяльність психологів-тренерів, яка передбачає постійний самоконтроль своїх дій, спрямованих на координацію роботи групи, пов'язана з високим рівнем рефлексивності особистості психолога.

Психолог із типом особистості «Консультант-Учитель» також схильний до рефлексії власної професійної діяльності. Найменше рефлексію проявляють психологи з типом особистості «Учений-Учитель».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Професійна діяльність психолога визначає структуру його особистості, зокрема її функціонально-рольові особливості. Характер провідної діяльності, її спрямованість на практику або науково-теоретичні аспекти, визначають домінування тієї чи тієї рольової позиції в структурі особистості психолога.

Емпіричним методом отримано чотири типи рольової структури особистості: «Тренер-Учитель», «Консультант-Психотерапевт», «Консультант-Учитель», «Учений-Учитель», однакова представлені за вибіркою психологів.

Рольова глибина як здатність «вжитися» і відчувати професійну роль властива психологам типу «Учений-Учитель».

Психологи, які більшою мірою зайняті науково-педагогічною діяльністю, гірше здатні керувати своїми емоціями, характеризуються емоційною ригідністю.

Здатність до мимовільного емоційного реагування, стимулюванню емоційних станів, емоційне самоспонування менше властива психологам, зайнятим психотерапевтичною, психокорекційною, консультативною діяльністю.

Психологи, які займаються науково-педагогічною діяльністю характеризуються невираженою емпатією як властивістю емоційного інтелекту. Цей тип особистості психолога характеризується найгіршою здатністю розпізнавати емоційні стани інших людей.

Рефлексивність як професійно важлива характеристика особистості психолога більше властива психологам типів «Тренер-Учитель», «Консультант-Учитель».

Література

1. Горностай П. П. Личность и роль: ролевой подход в социальной психологии личности : монография / П. П. Горностай. – Киев : Интрепресс ЛТД, 2007. – 312 с.
Gornostay P. P. Lichnost' i rol': rolevoy podkhod v sotsial'noy psikhologii lichnosti : monografiya [Identity and role: role approach in the social psychology of personality] / P. P. Gornostay. – Kiyev : Intrepress LTD, 2007. – 312 p.
2. Карпов А. В. Психология метакогнитивных процессов личности / А. В. Карпов, И. М. Скитяева. – М. : Ин-т психологии РАН», 2005. – 352 с.
Karpov A. V. Psikhologiya metakognitivnykh protsessov lichnosti [Psychology metacognitive processes of personality] / A. V. Karpov, I. M. Skityayeva. – Moskwa : Iz-vo In-t psikhologii RAN, 2005. – 352 p.

3. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Изд-во Ин-та психотерапии. 2002. – 490 с.

Fetiskin N. P. Sotsial'no-psikhologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malykh grupp [Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups] / N. P. Fetiskin, V. V. Kozlov, Manuylov G. M. – Moskwa, Izd-vo In-ta Psikhoterapii. 2002. – 490 p.

УДК 159.947

К. М. Шамлян

Received March, 07, 2015

Revised April, 10, 2015

Accepted April, 13, 2015

ВОЛЬОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ПОШУК РЕЛЕВАНТНИХ ДІАГНОСТИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

Вольова організація особистості представлена досить широким набором властивостей, різних за своєю природою та функціями. Труднощі її діагностики полягають у тому, що існують різні класифікації вольових властивостей; не всі властивості, які відносять до вольової сфери, відповідають необхідним ознакам вольової регуляції; недостатньо чітко розмежовані специфічні ознаки окремих вольових властивостей і на рівні їх теоретичного визначення різними авторами, і на рівні емпіричних показників. Визначаючи емпіричні показники певної вольової властивості, слід акцентувати на відповідних їй труднощах та перешкодах і вольових прийомах, які людина застосовує для їх подолання. На сьогодні бракує досліджень, які б розкривали зв'язок між первинними елементами вольової регуляції і сталими характеристиками вольової активності особистості – її вольовими якостями. Мета дослідження полягала в тому, щоб проаналізувати емпіричні показники готовності долати труднощі та перешкоди, їх взаємозв'язки з показниками сталих характеристик вольової активності. Наведено результати емпіричного дослідження, у якому аналізувалося ставлення студентів до труднощів і перешкод, з якими вони можуть стикнутися в навчальному процесі. Показниками вольової саморегуляції виступали ступінь усвідомлення досліджуваними потреби виконання завдання в утруднених умовах і міра готовності виконувати це завдання. Проаналізовано взаємозв'язки між показниками вольової саморегуляції і сталих характеристик вольової